

Методологічний еkleктизм у трактуванні сутності фінансової системи

АНОТАЦІЯ. Стаття присвячена критичному аналізу конкуруючих концептуальних підходів до визначення сутності фінансової системи. Системоутворюючим елементом ресурсної концепції фінансової системи є розуміння фінансів як економічних відносин з формування, розміщення і використання фондів фінансових ресурсів з метою виконання функцій і завдань держави/підприємства та забезпечення умов розширеного відтворення. Згідно з цим підходом, поняття «фінансова система» є подальшим розвитком визначення фінансів і трактується як сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок відносин, у процесі яких утворюються і використовуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових ресурсів. Інституційна концепція фінансової системи розглядає фінанси як соціальний інститут, що організовує визначені способи взаємодій між індивідами або їх окремими групами в суспільстві. Його цільове призначення – мінімізація трансакційних витрат, що виникають при обміні зобов'язальних вимог на реальні ресурси в економіці. За цим підходом під фінансовою системою розуміється сукупність засобів – фінансових інститутів і ринків, – які є результатом еволюції соціальних контрактів і за допомогою яких формуються та здійснюються міжчасові рішення і взаємодії, відбувається узгодження заощаджень та інвестицій в економіці. У статті показано, що альтернативні теоретичні моделі фінансової системи містять різноманітні за змістом і характером взаємозв'язків структурні елементи з різними властивостями. Розбіжності між ними стосуються: методологічного підходу до виокремлення якісних ознак, що визначають сутнісну природу і структуру фінансової системи; механізму формування і функціонування фінансових відносин; характеру розподілу і схеми руху фінансових ресурсів; характеру функцій фінансової системи в економічному середовищі; особливого механізму впливу фінансової системи на економічну систему. Враховуючи теоретико-методологічні відмінності між ресурсною та інституційною концепціями фінансової системи, автор пропонує розмежувати їх на дві теоретичні моделі – концепцію фінансової системи і концепцію системи фінансів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА. Фінанси, фінансова система, фінансовий сектор, теоретичні моделі фінансової системи, методологічні принципи, системний підхід.

¹ **Сніжко Оксана Володимирівна** — доктор економічних наук, професор кафедри міжнародних фінансів Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Сфера наукових інтересів: теорія грошей, порівняльний аналіз фінансових систем, міжнародні фінансові ринки. Електронна адреса: ovs2010@ukr.net

Вступ

Іманентна властивість сучасного економічного розвитку – зростання його фінансоємкого характеру і посилення залежності реального сектору економіки від стану фінансової системи. Змінюючи стимули й обмеження діяльності економічних суб'єктів, вона впливає на поведінку економічної системи: динаміку заощаджень і якість інвестиційного процесу, стабільність функціонування економіки і темпи економічного зростання тощо. Це вимагає розвитку тих характеристик і властивостей фінансової системи, які відповідають потребам економічного розвитку, отже, чіткого розуміння її структурних ознак і механізмів функціонування. Однак проблематика теорії фінансової системи в її цілісності значною мірою перебуває поза межами сучасних наукових досліджень. У зарубіжній літературі дослідження фінансової системи стосуються переважно сучасної трансформації її функціональних характеристик, порівняльного аналізу моделей фінансової структури, впливу цієї системи на економічне зростання, проблем фінансової стабільності тощо². У вітчизняній літературі такі дослідження інтегровані в розробку теорії фінансів і зосереджені на аналізі функціонування фінансової системи національної економіки в

² Див. наприклад: *Allard J.* Market Phoenixes and Banking Ducks Are Recoveries Faster in Market-Based Economies? / Working Paper № 11/213 / J. Allard, R. Blavy. — Wash. : IMF, 2011. — 26 p.; *Allen F.* Comparing Financial Systems / F. Allen, D. Gale. — Cambridge, MA : MIT Press, 2000. — 520 p.; *Beck T.* Stock markets, banks, and growth: Panel evidence / T. Beck, R. Levine // Journal of Banking & Finance. — 2004. — № 28. — P. 423—442; *Borio C.* Change and constancy in the financial system: implications for financial distress and policy / BIS Working Papers № 237 / C. Borio. — Basel : BIS, 2007. — 21 p.; *Culpepper P.* Institutional Change in Contemporary Capitalism: Coordinated Financial Systems since 1990 / P. Culpepper // World Politics. — 2005. — № 57. — P. 173—199; *Demirgüç-Kunt A.* Bank-based and market-based financial systems: Cross-country comparisons / A. Demirgüç-Kunt, R. Levine // Financial Structure and Economic Growth: A Cross-Country Comparison of Banks, Markets, and Development. — Cambridge, MA : MIT Press, 2001. — P. 81—140; *Koetter M.* Finance and Growth in a Bank-Based Economy: Is it Quantity or Quality that Matters? / M. Koetter, M. Wedow // Journal of International Money and Finance. — 2010. — Vol. 29 (№ 8). — P. 1529—1545; *Levine R.* Finance and Growth: Theory and Evidence / R. Levine. — Handbook of Economic Growth / Ed. by P. Aghion, S. N. Durlauf. — Elsevier B.V., 2005. — Vol. 1A. — P. 866—934; *Mavrotas G.* Financial Sector Structure and Financial Crisis Burden / G. Mavrotas, D. Vinogradov // Journal of Financial Stability, 2007. — Vol. 3 (№ 4). — P. 295—323; *Mishkin F.* Global financial instability: framework, events, issues / F. Mishkin // Journal of Economic Perspectives. — 2000. — Vol. 13 (№ 4, Z). — P. 4—20; *Rajan R.* The great reversals: the politics of financial development in the twentieth century / R. Rajan, L. Zingales. // Journal of Financial Economics. — 2003. — Vol. 69 (Issue 1). — P. 5—50; *Haber S.* The Political Economy of Financial Systems / S. Haber, E. Perotti / Tinbergen Institute Discussion Paper / TI 2008-045/2. — Tinbergen Institute, 2008. — 62 p.; *Shaping the New Financial System* / J. Viñals, J. Fiechter, C. Pazarbasioglu, L. Kodres, A. Narain, M. Moretti / IMF Staff Position Note 10/15 — Wash. : IMF. — 2010. — 30 p.; *Schmidt R.* The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 75. — Frankfurt/Main : JWG, 2001. — 43 p.; *Schinasi G.* Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Wash. : IMF, 2006. — 309 p. та інші.

умовах глобалізації³. При цьому існуючі теоретичні моделі фінансової системи істотно різняться методологічними основами, а трактування поняття «фінансова система» не є однозначним навіть у межах однієї наукової школи. Як наслідок, інтегральної теоретичної концепції фінансової системи у сучасній економічній науці не існує, як і спільного розуміння щодо формування фінансових структур чи загальних закономірностей розвитку фінансових систем. Об'єктивна основа цього – варіативність загальної системної «логіки» історичного розвитку національних фінансових систем, диференційованість їх організаційних структур і моделей взаємозв'язку з реальною економікою. У теоретичній площині еkleктизм підходів можна пояснити двома обставинами: перша – відмінності між економічними школами та онтологічні проблеми, пов'язані з адекватною інтерпретацією категорій «фінанси» і «фінансова система»; друга – відмінності у концептуалізації поняття «система». Принципові розбіжності стосуються системних характеристик фінансової системи і методологічних підходів до виокремлення якісних ознак, що визначають її сутнісну природу і структуру; сутності, формування та функціонування фінансових відносин; характеру функцій фінансової системи в економічному середовищі та специфіки механізму її впливу на економічну систему тощо. Залежно від обраних теоретико-методологічних принципів змінюється й оцінка того, які складові формують фінансову систему, а визначення об'єкту аналізу детермінує методи його дослідження. Мета статті – теоретичний аналіз особливостей та суперечностей сучасних підходів до концептуалізації фінансової системи.

³ Див. наприклад: *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К.: НІОС, 2000. — 416 с.; Підвищення ефективності взаємодії банківського і реального секторів економіки в умовах глобалізації та євроінтеграції: монографія / за ред. О. І. Барановського. — К.: УБС НБУ, 2010. — 482 с.; *Карпінський Б. А.* Фінансова система: навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К.: ЦНЛ, 2003. — 184 с.; Фінансово-монетарні важелі економічного розвитку: В 3 т. / Інститут економіки та прогнозування НАН України / За ред. А. І. Даниленка. — К.: Фенікс, 2008. — Том 1. — 468 с.; — Том 2. — 441 с.; — Том 3. — 308 с.; *Леоненко П. М.* Теорія фінансів: навч. посібник / П. М. Леоненко, П. І. Юхименко, А. А. Ільєнко / За заг. ред. О. Д. Василика. — К.: ЦУЛ, 2005; *Лук'яненко Д. Г.* Світові фінансові кризи та глобальне регулювання / Управління міжнародною конкурентоспроможністю в умовах глобалізації економічного розвитку: Монографія: У 2 т. — Т. 1 / Д. Г. Лук'яненко, А. М. Поручник, Л. Л. Антоноук та ін.; За заг. ред. Д. Г. Лук'яненка, А. М. Поручника. — К.: КНЕУ, 2006. — 816 с.; *Опарін В. М.* Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): монографія / В. М. Опарін. — К.: КНЕУ, 2005. — 240 с.; Становлення доктрини фінансової системи України: моногр. / Ред.: С. І. Юрій; О. М. Десятнюк; Терноп. нац. екон. ун-т. — Т.: Екон. думка, 2008. — 192 с.; *Стукало Н. В.* Глобалізація та розвиток фінансової системи України: монографія / Н. В. Стукало. — Д.: Інновація, 2006. — 248 с.; Теорія фінансів: підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К.: Знання, 2012. — 687 с.; Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами: у 3 т. / за заг. ред. Т. І. Єфименко; ДННУ «Акад. фін. Управління». — К., 2012. — Том 1. — 894 с.; — Том 2. — 726 с.; — Том 3. — 958 с.; *Шклярчук С. Г.* Финансовая система: структура, механизмы функционирования, оптимизация. Финансовые рынки, финансовые институты и участники, финансовые инструменты, методы анализа, регулирование и оптимизация / С. Г. Шклярчук. — К.: Нора-принт, 2003. — 568 с. та інші.

Ресурсна концепція фінансової системи

Концепція фінансової системи, пануюча у пострадянській науковій літературі, виходить з того, що фінанси – це економічний інструмент розподілу і перерозподілу національного доходу або сукупного суспільного продукту. Їх конкретним вираженням вважаються фінансові ресурси, формою руху яких є фонди. Постулюється, що як сукупність економічних відносин, фінанси пов'язані з формуванням, розподілом і використанням фондів фінансових (грошових) коштів з метою виконання функцій і завдань держави/підприємства та забезпечення умов розширеного відтворення⁴. Згідно з цим підходом, поняття «фінансова система» є подальшим розвитком визначення фінансів. Фінансова система трактується як сукупність відносно відособлених, але взаємопов'язаних сфер і ланок фінансових відносин, у процесі яких утворюються і використовуються централізовані та децентралізовані фонди фінансових (грошових) ресурсів. Сфери фінансової системи характеризують узагальнену за визначеною ознакою сукупність фінансових відносин, ланки – їх відособлену частину. Кожній зі сфер і ланок властиві певні особливості у формуванні та використанні таких фондів, різна роль у суспільному виробництві⁵. Оскільки цей підхід акцентує увагу на відносинах з приводу створення і використання фондів фінансових ресурсів, це дає підставу виокремити його як *ресурсну концепцію фінансової системи*.

Характерна риса цієї концепції – її еволюційний характер. За теоретичними витокami вона бере початок від радянської наукової традиції, в межах якої сфера дії фінансових відносин обмежувалася роллю державних фондів грошових коштів у процесі розширеного відтворення, а фінансова система ототожнювалася із системою державних (суспільних) фінансів. Таке розуміння було зумовлене визначальною роллю державного бюджету і допоміжним характером недержавних фінансів в умовах неринкової координації економічних взаємодій у суспільстві. Перехід від адміністративно-центральної економіки до ринкової, нова роль фінансової системи в еконо-

⁴ Див.: Бондаренко В. Л. Визначення сутності фінансів із точки зору філології та історії фінансової науки / В. Л. Бондаренко // Фінанси України. — 1999. — № 11. — С. 126; Василик О. Д. Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000, с. 22; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 16—17 та інші.

⁵ Див.: Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 11—12, 21; Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 24; Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 35; Финансы, денежное обращение и кредит : учебник / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. — М. : Проспект, 1999. — С. 30.

міці зумовили й зміну підходів до трактування цієї системи, розширення її змісту та компонентного складу. Це стосується, насамперед, фінансового ринку, котрий включається до фінансової системи як окрема сфера, що охоплює кругообіг фінансових ресурсів як специфічного товару й забезпечує функціонування інших сфер фінансової системи⁶. Нове бачення модифікує розуміння фінансових відносин, отже, й сутності фінансової системи як сукупності специфічних форм і методів таких відносин. Вони позначаються як відносини, що характеризують обмінні, розподільні і перерозподільні процеси і проявляються у грошових потоках⁷.

Попри формування в межах ресурсної концепції аналітично ширшого підходу до дослідження фінансової системи, говорити про єдину чітку тенденцію її розвитку не можна. Вона не є цілісною за характером, а постає як низка концепцій, що уособлюють певним чином систематизований, але ґносеологічно суперечливий підхід до дослідження сутнісних ознак фінансової системи. Серед іншого, це пояснюється поєднанням двох взаємопов'язаних тенденцій її розвитку. Одна – адаптація поняття радянських (державних) фінансів до умов ринкової економіки. Інша – більш чи менш коректна інтеграція концепції фінансів приватного сектора в існуючу теоретичну модель фінансової системи.

Методологічні суперечності ресурсної концепції стосуються кількох ключових теоретичних аспектів. У її межах представлено *відмінні трактування суті фінансів і сфери їх дії*. За найпоширенішим підходом сутність фінансів розкривається через *різні види* економічних відносин у суспільстві: сукупність економічних відносин, грошові відносини, розподільні й грошові відносини, відносини економічної власності тощо⁸. Згідно з відповідними теоретичними положеннями, економічні відносини не мають чітких якісних і кількісних характеристик, тому

⁶ Див.: Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 44, 45; Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 25, 26.

⁷ Див.: Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 5, 7.

⁸ Див.: Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 111; Бондаренко В. Л. Визначення сутності фінансів із точки зору філології та історії фінансової науки / В. Л. Бондаренко // Фінанси України. — 1999. — № 11. — С. 126; Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. — 2005. — № 3. — С. 22; Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 5; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 16—17, 43; Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 113; Финансы, денежное обращение и кредит : учебник. / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. — М. : Проспект, 1999. — С. 27.

визначити межу фінансів в економічній системі неможливо⁹. За іншим підходом, поняття «фінанси» трактується через об'єкт, а саме – грошові фонди й цінні папери¹⁰. Деякі автори, не розмежовуючи сутність явища й зовнішні форми його прояву, характеризують фінанси як різноманітні прийоми розподілу сукупного суспільного продукту на централізовані і децентралізовані фонди грошових ресурсів¹¹. За сферою функціонування фінансів, як і у радянській науковій традиції, також виокремлюються дві концепції – відтворювальна і розподільна. Перша пов'язує фінанси з цілісним процесом виробництва, обміну, розподілу і споживання, виходячи з того, що фінанси обслуговують рух вартості ВВП на всіх стадіях відтворювального процесу. Розподільна концепція – домінуюча – обмежує сферу дії фінансів розподільчою стадією відтворення, хоч і не заперечує її взаємообумовленість із процесами виробництва, обміну і споживання¹². Залежно від концептуальної інтерпретації сфери функціонування фінансів змінюється й оцінка їх сутності як вартісної категорії: одні економісти серед характерних ознак фінансів називають еквівалентний характер обміну та розподілу і нееквівалентний перерозподілу¹³, тоді як інші вважають, що це відносини з приводу безрівновартісного руху вартості¹⁴. Наслідком теоретичної неузгодженості є розбіжності у розумінні і кількості функцій фінансів в економіці. Іноді виокремлюють три їх функції: розподільну (розподіл суспільного продукту і національного доходу), стимулюючу (вплив держави на розвиток підприємств і галузей у необхідному суспільстві напрямі за допомогою системи фінансових важелів), контрольну (контроль за розподілом ВВП і національного доходу по відповідних фондах і витрачанням їх за цільовим призначенням)¹⁵. Частіше вважається, що найповніше соціально-економічний зміст фінансів розкривається через дві функції:

⁹ Див.: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 113; *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик. — К. : НІОС, 2000. — С. 7.

¹⁰ Див.: *Карпінський Б. А.* Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 9.

¹¹ Див.: *Спіфанов А. О.* Бюджет і фінансова політика України / А. О. Спіфанов, І. В. Сало, І. І. Д'яконова. — К. : Наукова думка, 1997. — С. 9.

¹² Див.: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 113—114, 119; *Финансы : учебник* / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 15—16.

¹³ Див.: *Опарін В. М.* Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2005. — С. 54.

¹⁴ Див.: *Бондаренко В. Л.* Визначення сутності фінансів із точки зору філології та історії фінансової науки / В. Л. Бондаренко // *Фінанси України*. — 1999. — № 11. — С. 135, 136.

¹⁵ Див.: *Финансы, денежное обращение и кредит : учебник* / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. — М. : Проспект, 1999. — С. 28—29.

розподільну і контрольну¹⁶. Перша стосується розподілу і перерозподілу новоствореної вартості і частково вартості минулих років, друга – властивості фінансів кількісно віддзеркалювати процес відтворення у фінансових показниках.

У ресурсній концепції є два значення поняття «фінансова система». Під цим терміном розуміють сукупність відносин (змістовна структура) і сукупність фінансових установ (організаційна будова)¹⁷. Розмежування змістовної та організаційної структури фінансової системи дозволяє предметно досліджувати механізми її розвитку, здійснювати порівняльний аналіз фінансових систем різних країн, виявляти їх спільні риси, відокремлюючи випадкове від необхідного і закономірного в розвитку фінансової системи. Проте навіть із врахуванням подвійного визначення фінансової системи, що розширює можливість аналізу, *підходи до розкриття сутності фінансової системи* різняться. Серед них базовими є два, які умовно можна позначити як запасовий (фондовий) і потоковий. У першому разі вона трактується як сукупність фінансових відносин, у процесі яких утворюються і використовуються *фонди грошових коштів*¹⁸, у другому – як сукупність фінансових відносин, пов'язаних з утворенням, спрямуванням і використанням *грошових потоків*¹⁹. За останнього підходу наявність фондів грошових коштів перестає вважатися ключовою ознакою, що визначає сутність і форму функціонування фінансів, отже, й сутність фінансової системи, натомість їх місце посідає рух грошових потоків, що відображають рух вартості. Згідно з таким розумінням, основою функціонування фінансової системи є кругообіг фінансових ресурсів²⁰. Теоретична несформованість категорії «фінансова система» дістає практичне втілення у різноманітності визначень цього поняття, а сутність фінансової системи відображається переважно через зовнішні, видимі форми економічних взаємодій, без урахування тих взаємопов'язаних економічних процесів, котрі не проявляються безпосередньо на поверхні. Наприклад, фінансова система

¹⁶ Див.: Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 14—16; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 26—29; Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 17—21.

¹⁷ Див.: Опарін В. М. Финансы (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 23; Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 38.

¹⁸ Див.: Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 21.

¹⁹ Див.: Гроші та кредит : курс лекцій / За ред. С. І. Кручка. — К. : Дія, 2000. — С. 13.

²⁰ Див.: Опарін В. М. Финансы (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 5, 8, 28.

характеризується як взаємопов'язане поєднання процесів об'єктив-ного розподілу вартості ВВП і «суб'єктивного впливу на нього державної політики в існуючому економічно-правовому просторі»²¹ або як «сукупність економічних відносин і виокремлених різноманітних фондів фінансових ресурсів, які створюються і використовуються в місцях їх акумулювання з певними намірами економічного і соціального розвитку, а також сукупність органів управління фінансами в країні»²². Проблема наукового визначення сутності фінансової системи на основі ресурсної концепції ускладнюється відсутністю однозначного термінологічного визначення і чіткого розмежування таких понять, як доходи, грошові кошти, грошові фонди, фінансові ресурси, що, як підкреслює В. Опарін²³, породжує плутанину і в теорії, і на практиці.

Характеристики будь-якої системи розкриваються через її структуру та організацію. Основою визначення структури фінансової системи у цій концепції є *систематизація фінансів* за різними класифікаційними критеріями, наприклад, форми власності, суб'єкти фінансових відносин, характер діяльності та роль суб'єкта у суспільному відтворенні, рівень економічної системи, фонди грошових коштів, фінансові органи та інституції тощо²⁴. Такий методологічний підхід розширює розуміння природи фінансової системи і можливості моделювання організації фінансових відносин, однак детермінує зміну компонентного складу фінансової системи зміною наукових трактувань сутності фінансів або просто самого критерію класифікації. Як наслідок, він породжує альтернативні і не завжди коректні інтерпретації її інституційної структури, зокрема, при поєднанні несумісних критеріїв, а власне концепція структури та організації фінансової системи залишається дискусійною. Відповідно, різні дослідники *відносять до складу фінансової системи різні структурні компоненти*. Одні виходять з того, що національна фінансова система об'єднує державний бюджет, позабюджетні фонди, державний кредит, фонди страхування, фондовий ринок, фінанси підприємств різної форми власнос-

²¹ Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 8.

²² Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 140.

²³ Опарін В. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В. Опарін // Вісник НБУ. — 2000. — № 5 (травень). — С. 10.

²⁴ Наприклад: Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 24-25; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 30—33; Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 27—38.

ті²⁵. Другі складовими фінансової системи називають фінанси підприємств і організацій, галузеві фінанси, регіональні фінанси і загальнодержавні фінанси²⁶. Треті вважають, що фінансова система включає фінанси суб'єктів господарювання, страхування, державні фінанси, міжнародні фінансові відносини, внутрішній фінансовий ринок²⁷. Інші дослідники виключають зі складу фінансової системи страхування²⁸ або розширюють його за рахунок фінансів населення (домогосподарств)²⁹, або ж трактують сучасну фінансову систему як сукупність державних фінансів, фінансів підприємств (установ, організацій), фінансів домогосподарств і страхування³⁰. Незважаючи на розмаїтість підходів, проблематика фінансового посередництва типowo виключається із дослідження фінансової системи, а головною її складовою визнається державний бюджет (державні фінанси). Це, як справедливо звертає увагу М. Савлук³¹, веде до закріплення керівної ролі у такій теоретичній моделі фінансової системи за міністерством фінансів і підпорядкування управління всією фінансовою системою інтересам бюджету.

Через відсутність однозначного системоутворюючого критерію структурні характеристики фінансової системи втрачають чіткість. У теоретико-практичному плані це веде до генерування різноманітних типологій фінансової системи. Одні економісти говорять³² про поєднання чистих фінансових економічних систем і реальних фінансових систем. Інші розмежовують змістовний склад структури фінансової системи, вказуючи, зокрема³³, що за одних умов її структурними елементами є фінанси підприємств, організацій матеріального виробництва і державні фінанси (перехідні економіки), за інших – банки і небанківські фінансові інститути, платіжна система, фінансові ринки (ринкові економіки). Треті пропонують власні концепції фі-

²⁵ Див.: Финансы, денежное обращение и кредит : учебник. / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. — М. : Проспект, 1999. — С. 30.

²⁶ Див.: Гроші та кредит : курс лекцій / За ред. С. І. Кручка. — К. : Дія, 2000. — С. 14.

²⁷ Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 30.

²⁸ Див.: Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. — М. : Финансы и статистика, 2004. — С. 36.

²⁹ Див.: Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 144; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 30-31, 373—376.

³⁰ Див.: Финансы (теоретичні основи) : підручник / під кер-вом та за наук. ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. — 2-ге вид., випр. і допов. — К. : МАУП, 2004. — С. 18—19.

³¹ Див.: Габбард Р. Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / Глен Р. Габбард / наук. ред. М. Савлук, Д. Олесневич. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 805.

³² Див. зокрема: Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 26—28.

³³ Наприклад: Бектенова Д. Ч. Формирование рыночной денежно-финансовой системы / Д. Ч. Бектенова // Вестник КРСУ. — 2002. — Том 2, № 3. — С. 6—9.

нансової системи,³⁴ в основі яких знаходяться відмінні методологічні принципи.

Згідно із ресурсним підходом, поряд з фінансовою системою виокремлюють кредитну систему. Фінанси лише створюють умови для функціонування кредиту. Сутність кредитної системи як економічної категорії пояснюється через її боргову природу. Вона розглядається як сукупність кредитних відносин, форм і методів кредитування та сукупність кредитно-фінансових установ, які реалізують кредитні відносини через акумуляцію вільних грошових коштів і надання їх в позику³⁵. Звернімо увагу, попри розмежування кредитної і фінансової систем, логіка виокремлення у складі останньої таких компонентів як державний кредит і фінансовий ринок, передбачає, що за цим підходом кредитна система є – принаймні, частково, – складовою фінансової системи. Це припущення підтверджується і подібністю трактувань організаційної структури цих систем. Так, інституційні ланки кредитної системи (банківська система, пара-банківська система) включені до складу фінансової системи³⁶.

Враховуючи тісну взаємозалежність фінансової системи і кредитної, рухомість межі між фінансовими і кредитними відносинами, те, що вони функціонують, припускаючи і доповнюючи одне одного, у літературі представлена точка зору, за якою ці системи відображаються одна в одній, утворюючи нову монетарну цілісність³⁷. Постулюється, що існує кілька ключових напрямів, які і об'єднують, і роз'єднують ці системи. Основною їх об'єднання вважаються: спільна функція – авансування процесу відтворення, зокрема, виробництва і споживання; їх конвергенція на основі створення широкого спектру фінансових послуг і відповідного розвитку сфери фінансових і кредитних послуг; удосконалення сфери фінансового посередництва, яке відображає розвиток банківських і небанківських форм посередництва. Відмінності між кредитною системою і фінансовою, за цим підходом, стосуються стимулювання ефективного розміщення грошових коштів і зумовлені завданням

³⁴ Див. наприклад: *Сніжко О. В.* Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко. — К. : Київський університет, 2009. — С. 38—68.

³⁵ Див.: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 116; *Финансы, денежное обращение и кредит : учебник.* / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. — М. : Проспект, 1999. — С. 331.

³⁶ Наприклад: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 145; *Карпінський Б. А.* Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. — К. : ЦНЛ, 2003. — С. 49, 50, 84—91.

³⁷ Див. зокрема: *Полицук А.* Кредитная система: круг проблем, многообразие мнений / А. Полицук // Вестник финансовой академии. — 2003. — № 3 (№ 27). — С. 51—54.

оптимізації структури джерел власних і позичкових грошових коштів, пов'язаних із виробництвом і споживанням. Вважається, що з позиції фінансового менеджменту цей напрям розмежовує фінансову і кредитну сфери.

Логічного втілення інтеграція кредитної системи і фінансової набуває при включенні до складу останньої фінансового ринку. За В. Опаріним³⁸, фінансовий ринок є своєрідною надбудовою, через яку координується діяльність усієї фінансової системи; сполучною сферою, через яку здійснюється рух фінансових ресурсів. Фінансовий ринок включає дві ланки: ринок грошей і ринок капіталів. Функціонування ринку грошей забезпечується «кредитною системою – сукупністю кредитних установ, що здійснюють концентрацію тимчасово вільних грошових коштів та їх надання в кредит»³⁹. Ядром цієї системи є банківська система. Інша її складова – небанківські кредитні установи.

Попри означені теоретичні розбіжності, відправною точкою ресурсної концепції є те, що виокремлення специфіки фінансів і фінансових відносин, котрі формують фінансову систему, базується на процесі утворення, кругообігу і використання фінансових ресурсів в економіці, а власне фінансові ресурси (грошові фонди) розглядаються як матеріальний носій фінансових відносин, що вважається основою виділення фінансів із сукупності економічних категорій⁴⁰. Тому системоутворюючими елементами цієї концепції слід визнати відносини з формування, розміщення і використання фондів фінансових ресурсів, роль таких фондів у процесі розширеного відтворення.

Інституційна концепція фінансової системи

Концепція фінансової системи, поширена у західній економічній літературі, виходить з інших теоретичних принципів. Вона базується на методологічній основі неoinституціоналізму й відповідних інструментах аналізу, таких як інститути, права власності, трансакційні витрати, зобов'язання, що викликають довіру тощо. Це дозволяє визначити її як *інституційну концепцію фінансової системи*⁴¹. У цій концепції фінанси розгляда-

³⁸ Див.: Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 38—39.

³⁹ Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 39.

⁴⁰ Див.: Александрова М. М. Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 124; Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 20.

⁴¹ Інституційна концепція більш докладно розглянута автором у статті «Сучасні теоретичні підходи до визначення сутності фінансової системи» (Фінанси України. — 2012. — № 8. — С. 57—68).

ються як *суспільний (соціальний) інститут*, котрий організовує визначені способи взаємодій між індивідами або їх окремими групами в суспільстві⁴² з метою мінімізації трансакційних витрат обміну зобов'язальних вимог на реальні ресурси в економіці. У широкому сенсі *фінанси* трактуються як процес, що складається з приватних контрактів і суспільних угод (закони, інститути, кодекси поведінки, управління), які забезпечують створення та обмін засобів вартості. Постулюється, що фінанси охоплюють *міжчасовий вибір* і *міжчасові взаємовідносини*, які за умов невизначеності дозволяють економічним агентам розподіляти доход і споживання від одного періоду часу до іншого⁴³. Тому вони утворюють специфічний механізм, котрий доповнює систему цін у координації децентралізованих альтернатив міжчасового розміщення ресурсів економічними суб'єктами⁴⁴.

Згідно з інституційним підходом, під фінансовою системою розуміється сукупність засобів – фінансових інститутів і ринків, які є результатом еволюції соціальних контрактів⁴⁵ і за допомогою яких формуються і здійснюються фінансові (міжчасові) рішення й взаємодії. Вона вважається середовищем як монетарної системи з її офіційними угодами, договорами, звичаями та інститутами, так і процесів, інститутів і звичаїв приватної фінансової діяльності⁴⁶. У макроекономічному плані фінансова система розглядається з позицій єдності категорій заощадження-інвестиції, як відносини, що забезпечують трансформацію заощаджень в інвестиції і розподіл фінансових ресурсів серед альтернативних напрямів використання. Вона надає суспільству інструменти узгодження заощаджень та інвестицій, які дозволяють перетворювати сьгоднішні ресурси на завтрашнє споживання. Її мікроекономічні особливості визначаються тим, що процес інвестування розширює часові та ризикові характеристики сфери обміну в економіці й передба-

⁴² Див.: *Bossone B. Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform / WPS № 2026 / B. Bossone. — Wash. : World Bank, 1998. — P. 16, 17; Callier Ph. Financial Sector Adjustment and Management / Working Paper № 340/050 / Ph. Callier. — Wash. : World Bank, 1991. — P. 1.*

⁴³ Дет. див.: *Боди З. Финансы / З. Боди, Р. Мертон. — М.; СПб.; К. : Вильямс, 2000. — С. 18, 38; Schinasi G. Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Wash. : IMF, 2006. — P. 24, 31—35; Schmidt R. Financial Systems — Importance, Differences and Convergence / WPS № 4. Institute for Monetary and Financial Stability / R. Schmidt, A. Hryckiewicz. — Frankfurt/Main : JWGU, 2006. — P. 3—4.*

⁴⁴ Див.: *Bossone B. Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform / WPS № 2026 / B. Bossone. — Wash. : World Bank, 1998. — P. 16.*

⁴⁵ Див.: *Schinasi G. Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Wash. : IMF, 2006. — P. 40—42.*

⁴⁶ Див.: *Schinasi G. Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Wash. : IMF, 2006. — P. 24; Schmidt R. Financial Systems — Importance, Differences and Convergence / WPS № 4. Institute for Monetary and Financial Stability / R. Schmidt, A. Hryckiewicz. — Frankfurt/Main : JWGU, 2006. — P. 4.*

чає торгівлю поточними вимогами на реальні ресурси в обмін на зобов'язання прийняти ці вимоги у майбутньому. За децентралізованих рішень, що приймаються гетерогенними економічними суб'єктами, діючими за обмеженої інформації та неповної довіри, – вказує Б. Босоне⁴⁷, – саме фінансова система забезпечує сукупність установ, контрактів, правил, моніторингових і примусових механізмів й обмінних процедур, що роблять умови таких зобов'язань прийнятними, придатними і надійними для учасників.

Головною функцією фінансової системи в економіці визнається ефективний розподіл фінансових ресурсів⁴⁸, однак трактування її базових (похідних) функцій є предметом дискусії. Так, за З. Боді та Р. Мертоном, базові функції фінансової системи полягають у забезпеченні способів переміщення економічних ресурсів у часі, через кордони держав і з одних галузей у інші; забезпеченні способів управління ризиками; забезпеченні способів клірингу і здійснення розрахунків, що сприяють торгівлі; забезпеченні механізму об'єднання фінансових ресурсів і розподілу володіння в різних підприємствах; наданні цінової інформації, що дозволяє координувати децентралізований процес прийняття рішень у різних галузях економіки; забезпеченні способів розв'язання проблеми стимулювання⁴⁹. Відповідно до протилежної точки зору, оскільки фінанси – суспільний інститут, отже, залежать від культурних, політичних, правових характеристик суспільства, то крім головної, функції фінансової системи не обов'язково універсальні⁵⁰, отже, не однакові для різних економічних систем.

Функціональні характеристики фінансової системи за цим підходом можна узагальнити так. Фінансова система є інституційним механізмом, що забезпечує рух і розподіл фінансових ресурсів в економіці й надає пов'язані з фінансами послуги. Механізм перерозподілу фінансових ресурсів функціонує на основі випуску і торгівлі фінансовими вимогами та зобов'язаннями. За його допомогою домогосподарства, фірми і держава реалізують свої фінансові рішення та управляють надходженнями і витратами дефіцитних грошових ресурсів у часі. Узгодження їх децентралізованих рішень забезпечується ефективним розподілом інформації. Це посилює взаємодію між

⁴⁷ *Bossone B.* Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform / WPS № 2026 / B. Bossone. — Wash. : World Bank, 1998. — P. 17.

⁴⁸ Див.: *Боді З.* Финансы / З. Боді, Р. Мертон. — М.; СПб.; К. : Вильямс, 2000. — С. 64.

⁴⁹ Там само. — С. 64—74.

⁵⁰ Див.: *Callier Ph.* Financial Sector Adjustment and Management / Working Paper № 340/050 / Ph. Callier. — Wash. : World Bank, 1991. — P. 1.

учасниками фінансової системи і підтримує стабільність процесу кругообороту в економіці⁵¹.

Важливою методологічною особливістю інституційної концепції є розмежування фінансової системи і системи державних фінансів, яка виокремлюється в суспільний сектор економіки. Як наслідок, бюджетно-податкова система та фіскальна політика залишаються поза межами аналізу фінансової системи і постають як екзогенні чинники її розвитку. Однак держава визнається важливим учасником цієї системи, і не лише тому, що пред'являє попит і задає пропозицію фінансових послуг, а й тому, що є організатором і регулятором фінансового сектора⁵². Доцільно припустити, що логіка відокремлення системи державних фінансів від фінансової системи зумовлена специфічною роллю держави у сучасній економіці, базове суспільне призначення якої – встановлення і впровадження правил економічної гри, забезпечення суспільними благами, усунення неспроможності ринку тощо. Крім перерозподілу національного доходу між економічними суб'єктами, система державних фінансів визначає його структуру, розподіл на ринкові і суспільні блага, останні з яких не виробляються ринком, а надаються виключно державою. Наразі економічна діяльність останньої, її економічні рішення щодо доходів і витрат і критерії цих рішень принципово різняться від прийняття фінансових рішень недержавними економічними суб'єктами, а основні правила, за якими діє суспільний сектор, відрізняються від правил функціонування приватного сектора. Тому й відносини, що складаються при формуванні та використанні фінансових ресурсів держави і стосуються перерозподілу ресурсів суспільства між виробництвом ринкових і неринкових благ, мають специфічний неринковий характер.

Єдиної інтерпретації інституційної концепції фінансової системи не існує, а для опису та аналізу національних фінансових систем її прихильники застосовують різні підходи – інституційний, посередницький, функціональний, системний тощо⁵³.

⁵¹ Див.: Боди З. *Финансы* / З. Боди, Р. Мертон. — М.; СПб.; К. : Вильямс, 2000. — С. 62; Кидуэлл Д. С. *Финансовые институты, рынки и деньги* / Д. С. Кидуэлл, Р. С. Петерсон, Д. У. Блэкуэлл. — СПб. : Питер, 2000. — Р. 30, 41, 44; *Allen F. Comparative Financial Systems: A Survey* / F. Allen, D. Gale. — Wharton School, Univ. of Pennsylvania, 2001. — P. 1, 2; *Bossone B. Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform* / WPS № 2026 / B. Bossone. — Wash. : World Bank, 1998. — P. 22.

⁵² Див.: *Schmidt R. What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular?* / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. — Frankfurt/Main : JWGU, 2003. — P. 4.

⁵³ Див.: *Schmidt R. Financial Systems — Importance, Differences and Convergence* / WPS № 4. Institute for Monetary and Financial Stability / R. Schmidt, A. Hryckiewicz. — Frankfurt/Main : JWGU, 2006. — 28 p.; *Schmidt R. What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular?* / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. — Frankfurt/Main : JWGU, 2003. — 57 p.

Тим не менш, у межах цієї концепції можливо виділити лише два гносеологічно відмінних трактування сутності фінансової системи – секторне і системне. Перше з них репрезентує вузьку концепцію фінансової системи – концепцію фінансового сектору, друге – широку концепцію фінансової системи.

Секторний підхід концентрується на аналізі фінансових інститутів, використовуючи термін «фінансова система» для позначення індустрії фінансових послуг⁵⁴. Унаслідок цей підхід охоплює лише один аспект діяльності фінансової системи – пропозицію фінансових послуг, абстрагуючись від попиту на фінансові ресурси і послуги з боку первинних секторів економіки. Це означає також, що фінансова система ототожнюється із сукупністю своїх окремих структурних компонентів, зокрема, множиною фінансових установ, які формують фінансовий сектор економіки, а організація останнього постає як структура фінансової системи. Таке звужене трактування породжує суперечності при визначенні як структури, так і функцій фінансової системи, неправомірно залишаючи поза межами її аналізу будь-які фінансові взаємодії, що не включають установи фінансового сектору. Обмеженість об'єкту дослідження, серед іншого, зумовлює гносеологічну обмеженість секторного підходу. Він, як вказують Р. Шмідт і М. Тірель⁵⁵, не базується на теоретичних положеннях щодо економічних функцій фінансового сектору і конституюючих його інститутів та їх ролі в економіці. З цієї причини він не здатний пояснити, як і чому змінюється інституційна структура фінансової системи, яким чином функціонує ця система, коли в економіці відсутні базові сегменти фінансового сектору – фінансові ринки й інститути фінансового посередництва, наприклад, в умовах адміністративно-централізованої економіки.

Широка інституційна концепція фінансової системи представлена в межах системного підходу. У даному разі фінансова система розглядається через взаємодію попиту і пропозиції капіталу й пов'язані з фінансами послуги⁵⁶. Серед головних особливостей цього підходу слід відзначити такі. По-перше, системний підхід досліджує попит і пропозицію фінансових ресурсів і послуг, що забезпечуються як за участю фінансових уста-

⁵⁴ Наприклад: *Габбард Р. Глен*. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / Глен Р. Габбард / наук. ред М. Савлук, Д. Олесевич. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 34; *Schinasi G.* Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. — Wash. : IMF, 2006. — P. 80—81.

⁵⁵ *Schmidt R.* What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular? / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. — Frankfurt/Main : JWGU, 2003. — P. 6.

⁵⁶ Див.: *Schmidt R.* The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 75. — Frankfurt/Main : JWGU, 2001. — P. 3; *Schmidt R.* What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular? / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. — Frankfurt/Main : JWGU, 2003. — P. 3.

нов, так і через безпосередню взаємодію нефінансових економічних суб'єктів, а також фінансові аспекти функціонування реальної економіки. Тому крім фінансового сектора фінансова система включає суб'єктів нефінансових секторів економіки, які пред'являють попит на фінансові ресурси і забезпечують їх первинну пропозицію в економіці. По-друге, цьому підходу властивий портфельний аналіз до дослідження фінансової системи, зокрема прийняття рішень економічними суб'єктами щодо акумуляції багатства і його розподілу у часі, управління ризиками, фінансування інвестиційних можливостей тощо. Тож фінансова система охоплює суб'єктів нефінансових секторів економіки не лише коли вони споживають послуги фінансового сектора, але й коли вони або не пред'являють попит на такі послуги, або не мають можливості їх отримати⁵⁷. За такої інтерпретації до складу активів фінансової системи включаються всі активи, що акумулюються економічними суб'єктами у грошовій і негрошовій формах, оскільки характер їх розподілу – основний засіб, за допомогою якого індивіди управляють своїми доходами упродовж життєвого циклу, а фірми фінансують власну діяльність. На концептуальному рівні це передбачає розширення компонентного складу фінансової системи. По-третє, системний підхід виходить з того, що фінансова система є дійсно системою, і намагається пояснити, чому це так. У центрі його уваги – дослідження системних ознак фінансової системи, способів зв'язку її елементів і способів їх взаємодій⁵⁸, характеристики їх функціональної узгодженості тощо.

Співіснування в економічній науці гносеологічно відмінних концепцій фінансової системи – ресурсної та інституційної, як і аналітичний «плюралізм» у їх межах, відображають наявність методологічних проблем у визначенні категорії «фінансова система». Основна причина цього, на нашу думку, полягає в тому, що сучасна економіка є фінансовою економікою по суті: адже весь процес економічного відтворення опосередковується фінансовими відносинами з приводу як формування і використання фондів фінансових ресурсів і руху вартості між економічними суб'єктами, так і міжчасового перерозподілу ними своїх доходів і формування довгострокових заощаджень для забезпечення майбутнього споживання, отже, передбачає управління економічними ресурсами суспільства шляхом при-

⁵⁷ Див.: Schmidt R. The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 75. — Frankfurt/Main : JWGU, 2001. — P. 4.

⁵⁸ Див.: Schmidt R. What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular? / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. — Frankfurt/Main : JWGU, 2003. — P. 1.

йняття різних фінансових рішень. Логічним наслідком цього є багатоманітність і дискусійність визначення економічної природи фінансових відносин і того, які складові утворюють фінансову систему і де розташована її межа. Іншими словами, сама складність фінансової системи як об'єкта теоретичного дослідження передбачає багаторівневу структуру підходів. У цілому ж теоретичні розбіжності і суперечності у концептуалізації фінансової системи піднімають складне методологічне питання: які ознаки фінансової системи слід вважати фундаментальними або структурними за сутністю? Наука однозначної відповіді на це питання не має.

Фінансова система чи система фінансів?

Не менш важливий методологічний аспект дослідження фінансової системи – системні характеристики цього поняття. Хоч переважна більшість авторів застосовує термін «система» при визначеності сутності і дослідженні фінансової системи, однак посилення на системний характер останньої часто є формальним, існуючи визначення не містять ознак системи, а трактування фінансової системи не відповідає системним принципам. Головна методологічна проблема полягає в тому, що власне концепція системи сприймається лише як певна теоретична конструкція. Унаслідок такого підходу під системою розуміють будь-яку сукупність елементів, що пов'язані за довільною ознакою. Таке бачення дає значний ступінь свободи при конструюванні систем, через що відповідні теоретичні концепції можуть мати будь-який штучний характер. Але цей підхід не здатний дати науково адекватне розуміння системи.

Кожна система віддзеркалює об'єктивно існуючі об'єкти, процеси та явища, що утворюють цілісність із системними ефектами. Вона є продуктом інтелекту лише остільки, оскільки останній знаходить і виокремлює єдність, що існує об'єктивно. Тому не можна погодитися із поширеною у ресурсній концепції позицією, що фінансова система – це сукупність взаємопов'язаних елементів з однорідними ознаками⁵⁹. Якщо слідувати такій логіці, то системою можуть бути будь-які довільно обрані об'єкти, які в дійсності мають слабкі взаємодії, де зв'язки частин носять зовнішній характер, і які не утворюють системної цілісності зі специфічними закономірностями. Так само не можна погодитися із секторним тлумачен-

⁵⁹ Наприклад: *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. — К. : ЦУЛ, 2002. — С. 139; *Опарін В. М.* Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. — К. : КНЕУ, 2004. — С. 23.

ням фінансової системи, адже сама по собі сукупність фінансових установ і ринків не має системних властивостей і тому не утворює системи.

У контексті зазначеного підкреслимо, що поняття «система» відображає морфологічну, функціональну та інформаційну єдність доступних для вивчення об'єктів, процесів, явищ і єдність законів їх руху⁶⁰. Застосування цього методологічного принципу до дослідження фінансової системи з позицій окреслених у статті концептуальних підходів акцентує увагу на різних характеристиках її загального та особливого. Альтернативні теоретичні моделі фінансової системи включають різноманітні за змістом і характером взаємозв'язків структурні елементи з різними властивостями. Так, інституційна концепція пов'язує фінансові відносини з міжчасовими рішеннями економічних суб'єктів щодо розподілу доходу та споживання. За ресурсним підходом, фінансові відносини – це економічні відносини, пов'язані зі створенням і використанням фондів фінансових ресурсів або рухом грошових потоків. Глибші відмінності стосуються механізму розподілу та схеми руху фінансових ресурсів в економіці. Інституційна концепція розглядає розподіл фінансових ресурсів і послуг виключно на основі ринкової взаємодії економічних суб'єктів, які реалізують свій індивідуальний вибір. У ресурсній концепції рух фінансових ресурсів має подвійний характер. З одного боку, цей рух відбувається на еквівалентній основі і базується на ринкових відносинах (система фінансових ринків), з іншого – на беззворотній і нееквівалентній основі та охоплює відносини адміністративно-етатичного характеру: державний механізм перерозподілу доходів у суспільстві на основі бюджетно-податкової політики і пов'язане з ним формування і використання загальнодержавних фондів цільового призначення (бюджетно-податкова система). Закономірності руху фінансових ресурсів в обох випадках кардинально відрізняються, як і відносини між відповідними економічними суб'єктами. Така дуалістичність обмежує евристичні функції цієї концепції, наприклад, застосування її методологічних принципів для аналізу закономірностей розвитку міжнародної фінансової системи.

Враховуючи істотні теоретико-методологічні відмінності між ресурсною та інституційною концепціями фінансової системи, доречно розмежувати їх на дві теоретичні моделі – *концепцію фінансової системи* і *концепцію системи фінансів*. На наш

⁶⁰ Див.: Ерохіна Е. А. Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. — Томск : ТГУ, 1999. — С. 5.

погляд, першу уособлює системний напрям інституційної концепції фінансової системи. Натомість система фінансів – це «сукупність відокремлених, але взаємопов'язаних сфер (узагальнена за певною ознакою складова) і ланок (відособлена складова) фінансових відносин, які мають певні особливості в мобілізації та використанні фінансових ресурсів, а також відповідний апарат управління та нормативно-правового забезпечення»⁶¹. Систему фінансів представляє ресурсна концепція.

Доцільність такого розмежування зумовлена потребою застосування терміну «фінансова система» відповідно до міжнародної теорії та практики. В умовах міжнародної фінансової інтеграції і поширення міжнародних стандартів на усі сфери фінансової діяльності існує об'єктивна необхідність у єдності категоріального апарату для адекватної та зрозумілої інтерпретації одних і тих самих фінансово-економічних процесів та явищ. Категорія «фінансова система» не може мати дві змістовні сутності, навіть враховуючи наявність історично, економічно, соціально та інституційно зумовлених розбіжностей між конкретними фінансовими системами країн світу.

Коректність такого розмежування можна аргументувати функціональними характеристиками фінансової системи в економіці, представленими в кожній із альтернативних концепцій. Хоч у межах інституційного підходу єдиного розуміння функцій фінансової системи не склалося, а розбіжності стосуються і кількості функцій, і їх дефініцій, аналіз функцій є обов'язковим атрибутом дослідження фінансової системи⁶². Натомість у ресурсній концепції функції фінансової системи не представлені взагалі, визначаються лише функції фінансів, фактично – функції держави, пов'язані з використанням фінансових ресурсів. Оскільки функція, за визначенням, відображає призначення і роль фінансової системи в економічному середовищі, а організація цієї системи логічно витікає з її функцій, то з методологічного погляду відсутність функцій унеможлиблює конкретизацію сутності фінансової системи і, серед іншого, пояснює теоретичні суперечливості ресурсної концепції. З позицій системної методології лише широкий підхід інституційної концепції дозволяє досліджувати фінансову систему як системну цілісність, і тому постає як більш науково виправданий, отже, найбільш перспективний.

⁶¹ Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. — К. : Знання, 2012. — С. 30.

⁶² Див. зокрема: Сніжко О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко. — К. : Київський університет, 2009. — С. 70—72.

Висновки

Проблема визначення гносеологічних параметрів категорії «фінансова система» у сучасній науці й надалі залишається актуальною. На нашу думку, існує три теоретико-методологічних положення, які принципово важливі для з'ясування її сутності, отже, мають бути враховані у подальших дослідженнях.

1. Фінансова система є *економічним інститутом*. Як і будь-який економічний інститут, це *продукт самоорганізації* на основі суспільного поділу праці, спрямований на забезпечення потреб індивідів і суспільства.

2. Фінансова система виникла внаслідок поділу праці в межах економічної системи, тому її слід розглядати як специфічний (за економічним інструментарієм, функціями, способом організації і функціонування) *механізм координації економічних взаємодій у процесі управління економічними ресурсами*.

3. Фінансова система є *системним об'єктом* і як такий – «це внутрішньо організована структура – система систем, що виступає як засіб досягнення певної (системної) мети, має специфічні механізми самозбереження і енергію саморозвитку, підпорядковується власній логіці історизму та іманентним законам»⁶³.

Список літератури

1. *Александрова М. М.* Гроші. Фінанси. Кредит : навч. посібник / М. М. Александрова, С. О. Маслова. – К. : ЦУЛ, 2002. – 336 с.
2. *Бектенова Д. Ч.* Формирование рыночной денежно-финансовой системы / Д. Ч. Бектенова // Вестник КРСУ. – 2002. – Том 2, № 3. – С. 6–9.
3. *Боди З.* Финансы / З. Боди, Р. Мертон. – М.; СПб.; К. : Вильямс, 2000. – 592 с.
4. *Бондаренко В. Л.* Визначення сутності фінансів із точки зору філології та історії фінансової науки / В. Л. Бондаренко // Фінанси України. – 1999. – № 11. – С. 126–136.
5. *Василик О. Д.* Теорія фінансів / О. Д. Василик. – К. : НІОС, 2000. – 416 с.
6. *Габбард Р.* Глен. Гроші, фінансова система та економіка : підручник / Глен Р. Габбард / наук. ред М. Савлук, Д. Олесневич. – К. : КНЕУ, 2004. – 889 с.
7. *Гальчинський А. С.* Економічна методологія. Логіка оновлення / А. С. Гальчинський. – К. : АДЕФ-Україна, 2010. – 572 с.
8. Гроші та кредит : курс лекцій / За ред. С. І. Кручка. – К. : Дія, 2000. – 132 с.
9. *Ерохина Е. А.* Теория экономического развития: системно-синергетический подход / Е. А. Ерохина. – Томск : ТГУ, 1999. – 160 с.

⁶³ *Гальчинський А. С.* Економічна методологія. Логіка оновлення / А. С. Гальчинський. — К. : АДЕФ-Україна, 2010. — С. 99.

10. Єпіфанов А. О. Бюджет і фінансова політика України / А. О. Єпіфанов, І. В. Сало, І. І. Д'яконова. – К. : Наукова думка, 1997. – 302 с.
11. Карпінський Б. А. Фінансова система : навч. посібник / Б. А. Карпінський, О. В. Герасименко. – К. : ЦНЛ, 2003. – 184 с.
12. Кидуэлл Д. С. Финансовые институты, рынки и деньги / Д. С. Кидуэлл, Р. С. Петерсон, Д. У. Блэкуэлл. – СПб. : Питер, 2000. – 752 с.
13. Мочерний С. В. Сутність фінансів у контексті економічних відносин / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. Я. Плахотнюк // Фінанси України. – 2005. – №3. – С. 16–22.
14. Опарін В. Фінансові ресурси: проблеми визначення та розміщення / В. Опарін // Вісник НБУ. – 2000. – №5 (травень). – С. 10–11.
15. Опарін В. М. Фінанси (Загальна теорія) : навч. посібник / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2004. – 240 с.
16. Опарін В. М. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти) : монографія / В. М. Опарін. – К. : КНЕУ, 2005. – 240 с.
17. Полищук А. Кредитная система: круг проблем, многообразие мнений / А. Полищук // Вестник финансовой академии. – 2003. – № 3 (№ 27). – С. 51–64.
18. Сніжко О. В. Фінансовий розвиток трансформаційних економік: структурно-функціональний аналіз : монографія / О. В. Сніжко. – К. : Київський університет, 2009. – 815 с.
19. Теорія фінансів : підручник / за ред. С. І. Юрія, В. М. Федосова. 2-ге вид. – К. : Знання, 2012. – 687 с.
20. Финансы : учебник / под ред. А. Г. Грязновой, Е. В. Маркиной. – М. : Финансы и статистика, 2004. – 504 с.
21. Финансы, денежное обращение и кредит : учебник. / под ред. В. К. Сенчагова, А. И. Архипова. – М. : Проспект, 1999. – 496 с.
22. Фінанси (теоретичні основи) : підручник / під кер-вом та за наук. ред. М. В. Грідчиної, В. Б. Захожая. – 2-ге вид., випр. і допов. – К. : МАУП, 2004. – 312 с.
23. Allen F. Comparative Financial Systems: A Survey / F. Allen, D. Gale. – Wharton School, Univ. of Pennsylvania, 2001. – 79 p.
24. Bossone B. Circuit theory of finance and the role of incentives in financial sector reform / WPS № 2026 / B. Bossone. – Wash. : World Bank, 1998. – 55 p.
25. Callier Ph. Financial Sector Adjustment and Management / Working Paper № 340/050 / Ph. Callier. – Wash. : World Bank, 1991. – 27 p.
26. Schinasi G. Safeguarding Financial Stability: Theory and Practice / G. Schinasi. – Wash. : IMF, 2006. – 309 p.
27. Schmidt R. Financial Systems – Importance, Differences and Convergence / WPS № 4. Institute for Monetary and Financial Stability / R. Schmidt, A. Hryckiewicz. – Frankfurt/Main : JWG U, 2006. – 28 p.
28. Schmidt R. The Convergence of Financial Systems in Europe / R. Schmidt, A. Hackethal, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 75. – Frankfurt/Main : JWG U, 2001. – 43 p.
29. Schmidt R. What constitutes a financial system in general and the German financial system in particular? / R. Schmidt, M. Tyrell / WPS Finance & Accounting № 111. – Frankfurt/Main : JWG U, 2003. – 57 p.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2014